

تأملی بر نقش پدافند غیرعامل در مدیریت بحران‌های قومی مطالعه موردی: خراسان شمالی

احمد محقر^۱، سارا اکبری^۲، ابوالقاسم شهریار^۳ (نویسنده مسئول)

چکیده

از جمله کارکردهای پدافند غیرعامل پیش‌بینی و پیش‌گیری از تهدیدات احتمالی است که کیان کشور را با خطر مواجه می‌سازد. یکی از مهمترین این خطرات، احتمال واگرایی قومیت‌های جامعه است که تمامیت ارضی و استقلال کشور را هدف قرار می‌دهد. آنچه می‌تواند مانع این واگرایی گردد، جلب نظر قومیت‌ها نسبت به مدیریت سیاسی کشور است که یک جلوه از آن توسعه متوازن مناطق قومیت‌نشین از طریق اختصاص منابع و اتخاذ سیاست‌های عادلانه در توزیع ارزش‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است. استان خراسان شمالی از جمله مناطق قومیت‌نشیبی است که تنوعی غنی از قومیت‌های گُرد، تُرک، ترکمن و فارس را در خود جای داده است. هدف در این گفتار که به روش توصیفی-تحلیلی انجام گرفته است، بررسی وضعیت توسعه‌ای این

۱- استادیار گروه علوم سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد a-mohaghar@um.ac.ir (تلفن: ۰۹۱۵۵۰۸۰۸۵۱)

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد علوم سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد sa_ak195@stu_mail.um.ac.ir

۳- دانشجوی کارشناسی ارشد علوم سیاسی دانشگاه فردوسی

مشهد ghasem.shahriar@yahoo.com (تلفن: ۰۹۳۷۳۴۲۲۶۹۱)

ششمین کنگره انجمن ژنوپلیتیک ایران (پدافند غیرعامل)

استان می‌باشد. بدین منظور از شاخص توسعه انسانی که نمایانگر کیفیت زندگی مردم یک جامعه می‌باشد، استفاده شده است. در کنار این شاخص، شاخص های متعدد دیگری را نیز می‌توان بر شمرده که عمدتاً تک بُعدی می‌باشند و به همین دلیل نیز یا بطور کلی به کنار نهاده شده اند و یا کاربردهای اندک و نه چندان مهمی یافته اند اطلاعات حاصل نشان می‌دهد که این استان جزء محروم‌ترین استان‌های ایران در توسعه انسانی است و شکافی شدید از نظر رفاه اجتماعی نسبت به سایر مناطق دارد. در نتیجه با تلاش در جهت بهبود زندگی مردمان این استان و تقویت همبستگی میان قومیت‌های آن، می‌توان در جهت دستیابی به اهداف پدافند غیرعامل که همانا افزایش پایداری ملی است، گام برداشت.

واژه‌های کلیدی: پدافند غیرعامل، قومیت، توسعه انسانی، واگرایی، خراسان شمالی

۱- مقدمه

ایران کشوری با بافتار چند فرهنگی است که تنوع قومی و زبانی یکی از ویژگی‌های شاخص آن است. تنوع قومی در ساختار جمعیتی ایران به گونه‌ای است که می‌توان آن را در زمره کشورهای «پلی‌ژنیک» قرار داد؛ با این تفاوت که برخلاف دیگر کشورهای پلی‌ژنیک که در آنها همبودی قومی محصول مهاجرت اقوام مختلف به آنهاست، در ایران اقوام مختلف همگی بومی این سرزمین‌اند و در کل از یک بستر فرهنگی - تاریخی منسجم و استوار بر مؤلفه‌های انسانی - اجتماعی

برخوردارند. در واقع دلیل پایداری جامعه ایران در طول تاریخ، وجود ویژگی‌هایی چون همزیستی مسالمت‌آمیز و سازگاری قومی، مذهبی، نژادی و زبانی در بستر تاریخی جامعه ایران بوده است. اما باید توجه داشت که هرچند این قومیت‌ها در طول تاریخ در نضج و شکوفایی تمدن ایرانی سهمیم بوده‌اند، در مقاطعی از تاریخ کشور نیز این همزیستی‌ها به چالش کشیده شده و مناسبات دولت و اقوام تبدیل به منازعه و کشمکش گردیده است. موضوعی که با نگاه به تاریخ یکصد ساله معاصر شواهد متعددی می‌توان برای آن یافت (داودی، ۱۳۸۶: ۶). به بیان دیگر پلی‌ژنیک بودن جامعه‌ای همچون ایران، گرچه همواره یک تهدید محسوب نمی‌گردد، اما اگر برداشتی مناسب از سوی مدیریت سیاسی^۱ جامعه درباره آن صورت نپذیرد، تبدیل به چالشی مهم می‌گردد. این مدیریت سیاسی یک جامعه است که با استفاده مناسب از تنوع قومی و تکثر فرهنگی، می‌تواند فرصت‌های فراوانی را فرا روی خود قرار دهد.

از سوی دیگر یکی از موضوعات مهم و مسئله‌ساز در منطقه خاورمیانه عدم انطباق مرزهای سیاسی با مرزهای قومی و فرهنگی است. مرزهای سیاسی کشور ایران نیز به گونه‌ای است که اقوام تُرک، کُرد، عرب، بلوچ و ترکمن در دو سوی آن واقع شده‌اند. امتداد گسترش مرزهای قومی فراتر از مرزهای سیاسی همواره زمینه‌هایی را برای تأثیر و تأثر متقابل این اقوام از تحولات فرامرزی فراهم ساخته و در مواردی قدرت‌های بزرگ و فرامنطقه‌ای بدین وسیله امنیت کشورها را نیز به مخاطره انداخته‌اند. این امر لزوم توجه ویژه به قومیت‌ها را در مساله یکپارچگی ملی مشخص می‌سازد که در این میان «پدافند غیرعامل»^۲ می‌تواند نقش مهمی ایفا کند و از طریق تلاش در راستای توسعه همه جانبه و همچنین تامین امنیت در

1- political Management

2- passive Defense

کلیه ابعاد کالبدی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و مدیریتی مناطقی که دارای ترکیبی چند قومیتی هستند، قومیت‌ها را به سمت همگرایی^۱ ملی سوق دهد.

۲- بیان مسأله

یکی از مهمترین مباحثی که امروزه بویژه در میان کشورهای چند قومیتی مطرح می‌باشد، تقویت تمایلات قومی و به تبع آن احتمال واگرایی^۲ آنها است. زیرا در صورتی که قومیت‌های یک جامعه به سمت واگرایی از بایسته‌های ملی پیش بروند، توان دفاعی آن جامعه در مواجهه با مسائل داخلی و خارجی رو به زوال خواهد رفت و زمینه برای تاراج منافع آن کشور توسط سایرکشورها مهیا خواهد گشت. بنابراین برای جلوگیری از روی دادن این واگرایی بایست دست به اقداماتی زد که در این میان پدافند غیرعامل به عنوان یک شیوه اصلی که مأموریتش در داخل کشور آماده‌سازی، پیشگیری، پیش‌بینی، محافظت و حمایت از مردم در برابر بلایای طبیعی و انسان ساخت می‌باشد، مطرح می‌گردد. به بیان دیگر، می‌توان با استفاده از پدافند غیرعامل به قومیت‌ها نگاهی ویژه داشت و علاوه بر جلوگیری از واگرایی آنها، زمینه مناسب برای حمایت هر چه بیشتر آنها از مدیریت سیاسی کشور را فراهم ساخت و تمایلات همگرایانه را در میان آنها تقویت نمود. بنابراین پدافند غیرعامل در گام اول باید از «قاعده پیشگیری» پیروی نماید. با این اعتبار، روش‌های فرهنگی چون اعتمادسازی، حُسن‌همجواری و... و روش‌های اجتماعی چون تقویت پیوندهای فرهنگی، پیوندهای مذهبی و... (شیخ-

زاده، ۱۳۹۱: ۱) بایست در پدافند غیرعامل، بویژه در مناطقی که از قومیت‌های چندگانه تشکیل شده‌اند، مورد توجه قرار گیرد.

تمهیدات و اقداماتی که در ارتباط با پدافند غیرعامل در مناطق دارای تنوع قومی صورت می‌گیرد، در حقیقت تمهیدات و اقداماتی است در پاسخ به آثار و پیامدهای منفی ناشی از ویژگی این مناطق که میزان آسیب‌پذیری شان را در برابر تهدیدات خارجی بالا می‌برد (همان: ۳). توزیع منابع و سرمایه‌های ملی در کل فضای سرزمینی کشور از طریق اعمال سیاست‌های تمرکززدایی، آمایش سرزمینی و پراکندگی زیرساخت‌های کلیدی و مراکز حیاتی به طور عادلانه در همه مناطق کشور از جمله مواردی است که می‌تواند در پدافند غیرعامل مورد توجه قرار گیرد که از نتایج آن می‌توان به حفظ تمامیت ارضی، امنیت ملی و استقلال کشور اشاره نمود (کامران، ۱۳۹۲: ۷).

در میان مناطق دارای تنوع قومیتی در کشور ایران، استان خراسان‌شمالی از ویژگی خاصی برخوردار است. این استان که به لحاظ مساحت استان پانزدهم ایران محسوب می‌شود و طبق آمارهای منتشر شده در سرشماری سال ۱۳۹۰ تقریباً ۱/۱ درصد از جمعیت ایران را به خود اختصاص داده است (استانداری خراسان شمالی، ۱۳۹۲: ۲۸) به لحاظ برخورداری از تنوع قومیت‌ها جزء استان‌های غنی ایران محسوب می‌شود، به طوری که قومیت‌های تُرک، کُرد، تُرکمن و فارس را در خود جای داده است و به همین دلیل جزء مناطقی می‌باشد که در آن در مرحله اول نیاز به همگرایی قومیت‌ها در درون استان و در مرحله بعد نسبت به مدیریت سیاسی کشور، ضروری می‌نماید. بر این اساس در این گفتار به دنبال بررسی وضعیت این استان خواهیم بود و برای بررسی اقدامات صورت گرفته در

ششمین کنگره انجمن ژئوپلیتیک ایران (پدافند غیرعامل)

این استان از شاخص توسعه انسانی^۱ که یکی از شاخص هایی است که کیفیت زندگی مردمان یک ناحیه جغرافیایی را مطرح نظر خود قرار می دهد، سود خواهیم جست تا با استفاده از این شاخص، توزیع منابع از سوی مدیریت سیاسی کشور برای ارتقاء کیفیت زندگی مردمان این ناحیه و به تبع آن جلب همگرایی قومیت های موجود در آن را مورد کنکاش قرار دهیم. بنابراین مساله اصلی در این گفتار این است که می توان با همگرا نمودن قومیت ها از طریق محرومیت زدایی و ارتقاء کیفیت زندگی، به ایجاد سرمایه اجتماعی در میان آنان دست یازید و از این طریق در راستای تحقق اهداف پدافند غیرعامل اقدامات موثری به انجام رسانید. به بیان دیگر، می توان از همگرایی قومیت ها به مثابه پدافند غیرعامل سود جست.

۳- تعریف مفاهیم

۳-۱- پدافند غیرعامل

واژه پدافند از دو قسمت تشکیل شده است:

۱- پد: پاد یا پد در زبان فارسی پیشوندی است که به معنی ضد و متضاد و دنبال به کار می رود.

۲- آفند: دارای مفهوم جنگ و جدال و پیکار است (دهخدا، ۱۳۵۱: ۴۷). در نتیجه پدافند به معنی ضد جنگ می باشد.

اما اصطلاحاً پدافند عبارتست از: هرگونه عملی که با استفاده از وسایل و امکانات موجود به منظور جلوگیری و مقاومت در مقابل پیشروی دشمن و انهدام نیروهای دشمن انجام می شود (کامران، ۱۳۹۰: ۱۱۳).

در تعریف دیگر، پدافند را به معنی حفظ جان مردم، تضمین امنیت افراد، صیانت از تمامیت ارضی و حاکمیت ملی در همه مواقع و در برابر هرگونه شرایط، موقعیت و هرگونه تجاوز عنوان می‌دارند (احمرلویی، ۱۳۸۹: ۳۲).

پدافند به لحاظ عملکرد به دو دسته تقسیم می‌گردد:

۱- عامل: که در هنگام بحران‌هایی چون جنگ و شورش‌های خیابانی و... بکار می‌رود. در این نوع پدافند درمقابل دشمن از تجهیزات جنگی و تکنیک‌های رزمی سود جسته می‌شود (نیازی‌تبار، ۱۳۸۷: ۱۵).

۲- غیرعامل: در این نوع پدافند تاکید بر مدیریت بحران است و هر نوع اقدام غیرمسلحانه‌ای که برای کاهش آسیب‌پذیری نیروی انسانی و تجهیزات ساختمانی و شریانی در مقابل بحران‌هایی با منشا طبیعی (زلزله، سیل و...) یا انسانی (جنگ، شورش و...) بکار می‌رود، را شامل می‌گردد. این نوع پدافند بر دفاع پیشگیرانه در برابر حملات دشمن انسانی تاکید دارد (کامران، ۱۳۹۰: ۱۲۱. موحدی‌نیا، ۱۳۸۵: ۵. نوبخت، ۱۳۹۰: ۳۵. اصغریان، ۱۳۸۳: ۹).

به طور مثال، در پدافند عامل هدف مبارزه با نیروهای مسلح خارجی می‌باشد اما در پدافند غیرعامل هدف جلوگیری از فعالیت گروه‌های جدایی طلب داخلی است (Moller, 2007: 7).

در بند یک سیاست‌های کلی نظام در مورد پدافند غیرعامل چنین ذکر شده است: «پدافند غیرعامل عبارتست از مجموعه اقدامات غیرمسلحانه‌ای که موجب کاهش آسیب‌پذیری نیروی انسانی، ساختمان‌ها و تاسیسات، تجهیزات و شریان‌های کشور در برابر عملیات خصمانه و منخرب دشمن و یا کاهش مخاطره‌های ناشی از سوانح غیر طبیعی می‌گردد» (مدیری، ۱۳۹۲: ۳۸. موحدی‌نیا، ۱۳۸۵: ۲۳).

ششمین کنگره انجمن ژئوپلیتیک ایران (پدافند غیرعامل)

در کتاب «فرهنگ واژه‌های نظامی» پدافند غیرعامل این گونه تعریف شده است: «استفاده از پوشش، اختفا، استتار، پراکندگی، فریب و واپایش (کنترل) حرکات در روشنایی» (رستمی، ۱۳۸۷: ۲۰۷).

در حقیقت طرح‌های پدافند غیرعامل به نوعی مقابله با بحران قبل از رسیدن زمان آن می‌باشد (کامران، ۱۳۹۲: ۱۶) و مجموعه اقداماتی است که با انجام آنها و بدون استفاده از سلاح و درگیری با دشمن می‌توان پایداری را افزایش و ضایعات و خسارات را تا حد زیادی کاهش و در مواردی حتی به صفر رساند (نیازی-تبار، ۱۳۸۷: ۱۵). اهمیت حیاتی پدافند غیرعامل در مواردی همچون نمونه‌های زیر است:

۱- دفاع غیرعامل موجب حفظ روحیه، وحدت ملی و حفظ سرمایه‌های ملی کشور می‌شود.

۲- دفاع غیرعامل موجب حفظ تمامیت ارضی، امنیت ملی و استقلال کشور می‌شود (نباتی، ۱۳۸۶: ۲۱-۱۶).

۳- همچنین می‌توان از پدافند غیرعامل در مسائل فرهنگی- سیاسی همچون قومیت‌ها استفاده نمود و با تلاش در جهت افزایش همگرایی و ایجاد سرمایه اجتماعی در میان آنها و بسترسازی نگرش مثبت به مدیریت سیاسی کشور از طریق ایجاد رفاه و افزایش

کیفیت زندگی به اهداف پدافند غیرعامل که همانا کاهش آسیب و صدمه می‌باشد، دست یافت.

۲-۳- قومیت و تنوع قومی

اصطلاح قومیت به گروهی اشاره دارد که با ویژگی‌های بنیادی از قبیل زبان، آداب و رسوم و میراث تاریخی، از سایر گروه‌های اجتماعی که دارای پیوستگی و همبستگی نژادی هستند، متمایزند. «ویکتور کوزلف» (Viktor kozlof) معتقد است که: «قوم یا همبودی قومی، یک سازمان اجتماعی شکل یافته است که در پهنه سرزمین معینی قرار دارد و مردمی را که در طول تاریخ با هم پیوندهای اقتصادی، فرهنگی، خویشاوندی و... برقرار کرده‌اند، تحت پوشش قرار می‌دهد». الکساندر (Alexander) نیز قومیت را اینگونه تعریف می‌کند: «ویژگی‌های اولیه واقعی یا تصویری که باعث پیوند یافتن گروهی از افراد به دلیل وجود نژاد، مذهب و ریشه ملی^۱ مشترک، به اضافه زبان و یا خصوصیات فرهنگی مشترک دیگر می‌گردد که ناشی از سرزمین آبا اجدادی مشترک می‌باشد» (دژم‌خوی، ۱۳۸۰: ۳). میلتون اسمن (Milton Esman) معتقد است که قومیت هم دارای مؤلفه‌های ذهنی^۲ و هم عینی^۳ است که عبارتند از: علاقه و آگاهی ذهنی از هویت، تعلق، منافع مشترک و علائق مشترک و اشتراکات عینی فرهنگی در زبان، پیشینه تاریخی، دین و سرزمین مشترک (Esman, 2004: 2). به عقیده گرینود (Greenwood) «قومیت بخشی از فرهنگ گروهی افراد می‌باشد که بیانگر منشا و ویژگی‌های آن گروه است. بنابراین باعث تفکیک آن گروه از سایر گروه‌های موجود در واحدهای سیاسی بزرگ می‌شود». برخی نیز شاخص‌های «خودآگاهی قومی»، «زبان مادری»، «سرزمین نیاکانی»، «ویژگی‌های روانی- فرهنگی» و «شیوه زیستن» را مولفه‌های قومیت می‌دانند (رمضان‌زاده، ۱۳۸۰: ۱۱).

1- National origin
2- Subjective
3- Objective

در علوم اجتماعی معاصر عموماً یک گروه قومیتی به صورت مجموعه‌ای از تنوع‌ها و ویژگی‌های برآمده از دین، فرقه، کاست، منطقه، زبان، تبار، نژاد، فرهنگ و... تعریف می‌شود که گاه یک قومیت به تنهایی فقط یکی از این عناصر را دربر گرفته و با آن منطبق است و گاهی نیز شامل ترکیبی از آنهاست (Dommen, 2003: 205). از نظر بالمر (Ballmer) گروه قومی جمعی است در درون جامعه بزرگتر که دارای تبار مشترک، خاطراتی از گذشته و عناصر نمادین فرهنگی است که بر اساس آن هویت گروه تعریف می‌شود. این عناصر نمادین از نظر بالمر خویشاوندی، مذهب، زبان، قلمرو مشترک، ملیت و ظاهر فیزیکی است. همچنین اعضای یک گروه قومی از تعلقشان به گروه آگاهی دارند (Burgess, 2005: 158).

از نظر آنتونی گیدنز (Giddens) قومیت به رفتارها و چشم‌اندازهای فرهنگی اشاره دارد که سبب تمایز یک اجتماع از دیگران می‌شود. مهمترین خصوصیات قومی که آنها را از دیگران جدا می‌کند؛ زبان، تاریخ، تبار، مذهب، سبک لباس پوشیدن و نوع زینت کردن است. همه این تفاوت‌ها فرهنگی و آموختنی هستند (گیدنز، ۱۳۷۷: ۲۶۰). تنوع قومی نیز ناظر بر وضعیتی است که گروه‌های قومی مختلف هر کدام با هویت خاص که ریشه در تجربیات، منافع، خودآگاهی‌ها و تبار مشترکشان دارد، در درون یک اجتماع بزرگتر قرار گیرند. بر این مبنا، تنوع قومی ناظر بر اجتماعی است مرکب از اقوام مختلف با هویت‌های مختلف (صالحی‌امیری، ۱۳۸۵: ۳۹).

تصویر شماره ۱: نقشه استان خراسان شمالی

استان خراسان شمالی به مرکزیت شهر بجنورد، یکی از استان‌های تازه تاسیس کشور ایران است. این استان با مصوبه دولت در سال ۱۳۸۳ و پس از تقسیم استان خراسان بزرگ به سه استان، ایجاد شد. شهرستان‌های آن عبارتند از: بجنورد، شیروان، اسفراین، مانه و سملقان، جاجرم، فاروج، گرمه و راز. این استان از نظر موقعیت جغرافیایی از شمال با کشور ترکمنستان (با ۲۸۱ کیلومتر مرز مشترک)، از شرق و جنوب با استان خراسان رضوی، از جنوب غربی با استان سمنان و از غرب با استان گلستان هم مرز است (استانداری خراسان شمالی، ۱۳۹۲: ۲۷). مساحت این استان حدود ۲۸۴۳۴ کیلومتر مربع است که از این نظر پانزدهمین استان ایران و جمعیت آن ۸۶۷۷۲۷ نفر می‌باشد (همان: ۲۹).

اقوام ساکن در استان خراسان شمالی شامل فارس‌ها، کردهای کرمانج، ترک‌ها و ترکمن‌ها می‌باشد. فارس‌ها بومیان این استان هستند که گویش محلی آنان را «تات» نامیده می‌شود و در کنار آن گویش‌های کُردی کرمانجی و تُرکی خراسانی

ششمین کنگره انجمن ژئوپلیتیک ایران (پدافند غیرعامل)

رایج می‌باشند. به طور کل کردهای کرمانج ۳۷ درصد ترکیب جمعیت استان را تشکیل می‌دهند، فارس‌ها ۲۹ درصد، ترک‌ها ۲۷ درصد و ترکمن‌ها ۵ درصد. ۲ درصد باقی مانده را نیز اقوام عرب، بلوچ و لر تشکیل می‌دهند (روزنامه خراسان شمالی، ۱۳۸۸/۶/۲۳).

طی پژوهشی که شورای فرهنگ عمومی در سال ۱۳۸۹ انجام داده است، درصد اقوام در استان خراسان شمالی به قرار زیر بوده است:

جدول شماره ۱: درصد قومیت‌های خراسان شمالی

قومیت	فارس (تات)	گُرد	تُرک	ترکمن	سایر
درصد	۲۷.۸	۴۶.۱	۲۰.۶	۳.۳	۲.۲

مأخذ: (واعظی، ۱۳۹۱: ۳۰۲).

علاوه بر تنوع قومی، تنوع مذهبی نیز در این استان مشاهده می‌گردد، به طوریکه ۹۹/۶٪ از جمعیت استان مسلمان و ۰/۴ درصد از آنان پیرو ادیان مسیحی، زرتشتی و ... هستند. حدود ۹۰٪ از مسلمانان، شیعه اثنی عشری و ۱۰٪ باقی مانده نیز پیرو مذهب تسنن شاخه حنفی هستند (استانداری خراسان شمالی، ۱۳۹۲: ۶۹) و به همین دلیل است که این استان را «دروازه فرهنگ‌ها» نامیده‌اند.

امروزه توسعه همپای زندگی بهتر تلقی می‌شود و جوامع نسبت به گذشته بیشتر در پی دست یابی بدان با پی گیری برنامه های میان مدت و دراز مدت هستند. اندازه گیری بهره‌مندی انسان‌ها از زندگی امری است در نهایت پیچیدگی که پیشینه پرداختن به آن به چند دهه می‌رسد. یکی از شاخص‌های نشان دهنده میزان بهره‌مندی انسان‌ها که نشانگر کیفیت مناسب زندگی و رفاه اجتماعی می‌باشد، شاخص توسعه انسانی است که از سال ۱۹۹۰ تا کنون توسط برنامه توسعه سازمان ملل^۱ برای کشورهای مختلف جهان محاسبه می‌شود (فرجادی، ۱۳۸۶: ۳۰). در کنار این شاخص، شاخص‌های متعدد دیگری را نیز می‌توان بر شمرد که عمدتاً تک بُعدی می‌باشند و به همین دلیل نیز یا بطور کلی به کنار نهاده شده‌اند و یا کاربردهای اندک و نه چندان مهمی یافته‌اند. اما شاخص توسعه انسانی یک شاخص ترکیبی است که از ترکیب سه نماگر ۱- عمر طولانی و سالم: امید به زندگی در بدو تولد ۲- شاخص آموزش و پرورش: میانگین سال‌های تحصیل برای بزرگسالان و سال‌های مورد انتظار تحصیل در بدو ورود به مدرسه ۳- استاندارد زندگی مناسب و معقول: ناخالص درآمد ملی، تشکیل شده است و به سبب همین چشم انداز چند بُعدی است که مورد توجه قرار گرفته است به گونه‌ای که عملکرد دولت‌های جهان را از طریق تغییرات سالانه این شاخص مورد کنکاش قرار می‌دهند. در اولین گزارش جهانی، توسعه انسانی به عنوان «فرآیند بسط انتخاب انسانی تعریف شده است» (کریم‌کشته و زمانیان، ۱۳۸۳: ۳۵). این شاخص ضمن اینکه معیاری برای اندازه‌گیری رفاه شهروندان به دست می‌دهد، اثر سیاست‌های اقتصادی بر کیفیت زندگی شهروندان را نیز اندازه‌گیری می‌نماید (دهم‌ده، ۱۳۸۶: ۱۷۱). از نظر آمارتیاسن (Amartya sen)، اجرای سیاست توسعه

انسانی دارای آثار مستقیم و غیر مستقیم است. اثر مستقیم آن، از طریق افزایش سواد و بهداشت و امید به زندگی بر کیفیت زندگی مردم است، حتی اگر به توسعه اقتصادی و گسترش صنعت در کشور منجر نشود. آثار غیر مستقیم آن به شکلی غیر از طریق افزایش امکانات آموزشی و بهداشتی، توسعه اقتصادی و رشد صنعتی را تسهیل می کند، کارایی را بهبود می بخشد که در نهایت تمامی این عوامل به نوبه خود در ارتقای کیفیت زندگی موثر می باشند (طهماسبی، ۱۳۹۱: ۱۹). اندازه هر یک از این سه شاخص بین صفر و یک قرار دارد و بنابراین اندازه شاخص توسعه انسانی نیز در هر جامعه عددی است بین (۰) و (۱). هرچه اندازه عددی این شاخص به یک نزدیک تر باشد از توسعه یافتگی بیشتر حکایت دارد و بالعکس (UNDP, 2010: 2). همچنین می توان از این شاخص برای سنجش میزان توسعه استان های داخل یک کشور نیز استفاده نمود.

۴-پیشینه پژوهش

مهدی مدیری (۱۳۹۲) در مقاله خود با عنوان «شاخص های امنیت ساز پدافند غیرعامل در آمایش سرزمین» با انجام مصاحبه با نخبگان امر، بدین نتیجه می رسد که مولفه های مکان یابی مناسب، مقاوم سازی و استفاده از تجربیات سایر کشورها از جمله مهمترین شاخص های امنیت ساز پدافند غیرعامل در آمایش سرزمین هستند.

رجبعلی شیخزاده و همکاران (۱۳۹۱) در بررسی خود تحت عنوان «جنگ نرم و جایگاه پدافند غیرعامل در آمایش استان مرزی سیستان و بلوچستان» توسعه

نیافتگی مناطق مرزی را در ارتباط مستقیم با عدم تعادل بین مناطق مرزی و مرکزی یک کشور می‌دانند. همچنین معتقدند با گسترش نا-امنیت و توسعه نیافتگی در مناطق مرزی، نتایج نامطلوب آن به طور مستقیم و بلافاصله به کل کشور منتقل می‌گردد.

حسن کامران و همکاران (۱۳۹۰) در مقاله خود با عنوان «ساماندهی فضایی نواحی مرزی همجوار مرز ایران و پاکستان با رویکرد پدافند غیرعامل» معتقدند که کارکردهای موثری برای بهره‌برداری از منابع این منطقه جغرافیایی صورت نگرفته است. همچنین ایجاد توسعه در روابط اقتصادی و تجاری مناطق مرزی و کاهش فقر را مهمترین عواملی که از طریق پدافند غیرعامل قابل حصول هستند، بر می-شمارند.

جواد اطاعت (۱۳۹۰) در پژوهشی تحت عنوان «رابطه متقابل امنیت ناحیه ای و توسعه یافتگی فضاهای سیاسی» با در نظر گرفتن ارتباط مستقیم میان امنیت ملی و توسعه ملی، به بررسی سطح توسعه یافتگی استان های کشور به منظور مقایسه استان های مرزی و مرکزی پرداخته است. وی ضمن اشاره به رابطه مستقیم میان امنیت ملی با توسعه (بویژه توسعه انسانی) و عدالت سرزمینی، معتقد است که نابرابری های توسعه بین مناطق مختلف کشور می تواند شکاف های سیاسی را عمیق - تر و در نتیجه بعنوان عاملی برای ایجاد و تقویت واگرایی مناطق کمتر توسعه یافته عمل نماید.

محمد رضا حافظ نیا و همکاران (۱۳۸۴) در بررسی خود «قومیت و سازماندهی فضای سیاسی» سازماندهی سیاسی فضا بویژه در جوامع متنوع فرهنگی را یکی از مباحث مهم و قابل توجه می‌داند، چراکه دوری از مراکز سیاسی-اداری و بویژه احساس عقب ماندگی از مسیر توسعه ناشی از تفاوت های فرهنگی با مرکزیت،

ششمین کنگره انجمن ژئوپلیتیک ایران (پدافند غیرعامل)

در میان گروه های قومی- مذهبی، بستر مناسبی را برای ایجاد و تقویت متغیرهای اثرگذار بر کاهش مولفه های امنیت ملی در کشور را فراهم می کند؛ بنابراین اهتمام به ایجاد توسعه متوازن و برنامه ریزی برای کاهش محرومیت ها از سوی دولت یکی از ضرورت های مهم به شمار می آید.

حمید شایان(۱۳۸۳) «تنگناهای توسعه در استان های مرزی» را بررسی کرده و به این نتیجه رسیده است که تفاوت های بنیادین میان استان های مرزی و سایر استان های کشور به ویژه در استان های سیستان و بلوچستان، کردستان، ایلام، کرمانشاه، آذربایجان غربی و هرمزگان وجود دارد و برآیند آن را می توان حداقل در مهاجر فرستی اغلب آنها ملاحظه نمود.

۵- پدافند غیرعامل و قومیت ها

جوامع انسانی بوسیله طیفی از علائق، ترجیحات، ارزش ها و ایده ها مشخص می - شوند و در جامعه بزرگ تر و پیچیده تر، تفاوت ها بزرگ تر، آشکارتر، پیچیده تر و اغلب عمیق ترند (لفت ویچ، ۱۳۸۵: ۱۸). امروزه یکی از شاخص های مهم ساختار دولت های جهان، بافت چند قومی یا وجود اقلیت های قومی- مذهبی می باشد. این امر سبب شده است که در موارد متعددی شاهد تنش ها و خشونت های قومی در اقصی نقاط جهان باشیم. در واقع قومیت یکی از عوامل هویت ساز است که تحت شرایطی افراد دارای همبستگی فرهنگی، خونی و تاریخی را به سوی بسیج سیاسی علیه دولت مرکزی یا علیه اقوام دیگر سوق می دهد (امیدی، ۱۳۸۶: ۷۰).

زمینه یابی علل وقوع مناقشات قومی از رهیافت های مختلف سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و... قابل بررسی است. از آنجا که تحلیل تک سببی وافی به

مقصود نیست و مشخصاً هر بحران قومی متأثر از زمینه‌های متعددی است، لذا از میان نقطه نظرات بسیاری که مطمح نظر قرار گرفته‌اند، چهار عامل ذیل که در خصوص قومیت‌های ایرانی کاربرد مؤثرتری دارند، به اختصار مورد بررسی قرار می‌گیرند:

الف- عوامل ذهنی: در میان قومیت‌ها همبستگی بالایی وجود دارد و آنها تمایل می‌یابند تا با استفاده از این همبستگی درون‌گروهی قدرت فرهنگی- اجتماعی را قبضه نمایند. این عمل با واکنش سایر اقوام مواجه می‌گردد و زمینه‌ساز برخوردهای قومی می‌شود (امیدی، ۱۳۸۶: ۸۷).

ب- کارگزاران نهضت قومی (نخبگان و سازمان): در هر نهضت سیاسی، باید کارگزارانی باشند که هدایت و سکانداری نهضت را برعهده بگیرند و به آن سازمان بدهند (همان). اما اگر این نخبگان در اثر شکاف‌های بوجود آمده در اثر توسعه نیافتگی از سازوکارهای نظام سیاسی سرخورده گردند، اقوام را برای مقابله با حکومت و طرح تقاضاهای قومی تحریک می‌کنند و باعث منازعات قومی می‌شوند (قمری، ۱۳۸۳: ۴۵).

ج- عوامل بین‌المللی: اصولاً انگیزه‌های مختلفی در پس تعامل نیروهای بین‌المللی و تنش‌های قومی نهفته است. مصنوعیت مرزبندی که به معنی عدم تطابق مرزهای جغرافیایی با مرزهای فرهنگی است، سبب‌ساز تقویت نیروهای گریز از مرکز می‌گردد. در مواقعی، قدرت‌های خارجی با دامن زدن به تنش‌های قومی از آن جهت امتیازگیری سیاسی بهره می‌گیرند. در این زمینه مواردی زیادی وجود دارد که فرمول: مناقشه قومی = نیروهای خارجی + امتیازگیری سیاسی، را تأیید می‌کند (احمدی، ۱۳۷۸: ۲۹۸).

ششمین کنگره انجمن ژئوپلیتیک ایران (پدافند غیرعامل)

د- عوامل عینی: عوامل عینی که اساساً ریشه‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی دارند، منجر به تلقی نوعی تبعیض یا نابرابری نسبی بین اقوام می‌شوند. عوامل عینی مبین این حقیقت هستند که درک و تلقی محرومیت و تبعیض قومی در ابعاد مختلف، مهمترین عوامل بروز کشمکش‌های قومی را فراهم می‌آورد.

با توجه به اینکه در حال حاضر سطح زندگی مردم در اغلب استان‌های مرزی کشور پایین‌تر از سطح زندگی متوسط مردم ایران است و اغلب قومیت‌ها در استان‌های محروم زندگی می‌کنند که خود مهمترین علت نارضایتی آنها می‌باشد، ضروری است که از ویژگی‌های پوشش، اختفا، استتار و... پدافند غیرعامل سود جست و ضمن پاسخگویی به آثار و پیامدهای منفی ناشی از ویژگی این مناطق که میزان آسیب‌پذیری شان را در برابر تهدیدات خارجی بالا می‌برد، از همگرایی قومیت‌ها نسبت به مدیریت سیاسی به مثابه پدافند غیرعامل بهره برداری نمود. بنابراین توسعه نابرابر در فضاها و سیاستی یک سرزمین می‌تواند بستر مناسبی را برای ایجاد متغیرهای اثرگذار بر امنیت ملی و تکوین نواحی بحرانی فراهم نماید (اطاعت و موسوی، ۱۳۹۰: ۷۱).

۶- چارچوب نظری

توسعه تمرکزگرا و بدون برنامه، سبب ساز استعمار در درون یک کشور گردیده و منجر به توسعه نامتوازن بخش‌های اقتصادی، اجتماعی و اکولوژیکی مختلف جامعه می‌گردد، که این مساله تشدید عدم تعادل منطقه‌ای و در نتیجه آسیب‌پذیری و تضعیف وحدت ملی را بدنبال دارد. بنابراین اگر فعالیتی بدون توجه به

بافتار اجتماعی و جغرافیایی یک کشور صورت پذیرد، نه تنها محکوم به شکست خواهد بود بلکه بحران های مضاعفی را نیز در پی خواهد داشت.

با توجه به اینکه مناطقی که در ایران از تنوع قومیتی برخوردار می باشند عموماً جز نواحی مرزی کشور می باشند (تصویر شماره ۲) «نظریه استثمار داخلی» به عنوان نظریه مرجع در این پژوهش مطرح نظر قرار گرفته است. این نظریه معتقد است که : مناطق پیرامونی یک کشور بواسطه دوری از مرکز و انزوای جغرافیایی بوسیله مناطق مرکزی که قدرت سیاسی را نیز در اختیار دارند مورد اجحاف قرار گرفته و این امر موجب می گردد که در مولفه های مختلفی چون توسعه یافتگی، رفاه و وضعیت بهداشت و... از تفاوت های فاحشی در مقایسه با مناطق مرکزی برخوردار باشند که این تفاوت نشانگر محرومیت آنها می باشد. این تفاوت ها منجر به گسست این نواحی و ایجاد یک رابطه استثماری به نفع مرکز می شود که این رابطه استثماری زمینه را برای بروز مناقشات مختلفی فراهم می سازد. بنابراین تلاش در جهت بهبود استانداردهای زندگی مردم، کاهش فقر، توزیع مناسب منابع ضمن اینکه تاثیر به سزایی بر جلب آرای این مناطق خواهد داشت (chanoevwidt, 2004:145) می تواند به مثابه تمهیدات و اقداماتی تلقی گردد که حفظ تمامیت ارضی، امنیت ملی و استقلال کشور را نیز بدنبال آورد (نباتی، ۱۳۸۶: ۲۱-۱۶) که از جمله اهداف پدافند غیرعامل می باشد.

بنابر آنچه که ذکر گردید، دوری از مرکز که عموماً مساله ای جغرافیایی است و بیشتر از ساختار مناطق مرزی ناشی می شود به لحاظ اتخاذ سیاست های توسعه ای پیامدهای نامطلوبی را برای این مناطق به همراه داشته که مهمترین آنها، محرومیت شدید و حاشیه ای بودن این مناطق خواهد بود. دوری از مرکز جغرافیایی کشور که به معنای دوری از مراکز تصمیم گیری سیاسی کشور است، سبب می شود این

ششمین کنگره انجمن ژئوپلیتیک ایران (پدافند غیرعامل)

مناطق به دلیل کاستی در قابلیت‌های جمعیتی و صنعتی، کمتر در جریان آثار مثبت برنامه‌های توسعه داخلی قرارگیرند. این مساله سبب محرومیت شدید و قرار نگرفتن این مناطق در مسیر توسعه می‌گردد (عندلیب، ۱۳۸۰: ۲۰۲).

با در نظر گرفتن این چارچوب نظری بایست عنوان نمود که وجود چنین تفاوت‌هایی و عدم تعادل در توسعه منطقه‌ای، می‌تواند تاثیرات منفی عمده‌ای بر روی مناطق قومیت‌نشین برجای گذارد؛ همچنین زمانیکه به شرایط ویژه کشور در مناطق مرزی - فعالیت‌های گسترده‌ای که در این مناطق برای تقویت تمایلات واگرایانه از سوی دشمنان انجام می‌گیرد- و در نتیجه فراهم شدن پتانسیل بالقوه برای ایجاد بحران در این مناطق نظری دقیق داشته باشیم، بیش از پیش متوجه اهمیت امر خواهیم شد. بنابراین برای جلوگیری از مناقشات قومی، باید نگرشی مثبت در میان آنان نسبت به مدیریت سیاسی کشور بوجود آورد. از آنجا که هر گونه محرومیت، آفند و آسیب محسوب می‌گردد، سوق دادن قومیت‌ها از طریق محرومیت زدایی و بالا بردن کیفیت زندگی و بطور کلی رفاه اجتماعی، می‌تواند به ایجاد سرمایه اجتماعی در میان آنها نسبت به مدیریت سیاسی کشور منجر شده که این امر توانایی ایفا نقشی موثر در کارکرد پیشگیرانه پدافند غیرعامل را دارا می‌باشد.

۷- روش تحقیق

پژوهش حاضر از نوع کاربردی و با رویکرد شناخت مساله محور است. این پژوهش با روش توصیفی- تحلیلی به بررسی تقویت همگرایی قومیت‌ها از طریق

محرومیت زدایی و ارتقاء رفاه اجتماعی و کیفیت زندگی برای دستیابی به اهداف پیشگراانه پدافند غیرعامل، می پردازد.

۸- تحلیل وضعیت خراسان شمالی

در میان چهار عامل ذکر شده، در بررسی وضعیت خراسان شمالی عوامل عینی در کنار چارچوب نظری طرح گردیده مورد نظر می باشد که آن را با استناد به شاخص توسعه انسانی این استان مورد کنکاش قرار می دهیم:

همانطور که عنوان گردید، یکی از مهمترین کارکردهای پدافند غیرعامل که در تعاریف مختلف مورد تاکید قرار گرفته است، کارکرد پیشگیرانه آن است که این کارکرد را بایست از طریق پیش بینی مسائل و تهدیدات و آماده سازی امکانات به انجام برساند. همچنین اشاره گردید، یکی از مهمترین مسائلی که همگرایی جامعه را با خطر مواجه می سازد، نگرش منفی قومیت های تشکیل دهنده جامعه نسبت به گروه اکثریت می باشد که مدیریت سیاسی کشور را در اختیار دارند. برای بررسی عملکرد مدیریت سیاسی کشور در رابطه با مناطق قومیت نشین، شیوه های متعدد و گوناگونی وجود دارد که از جمله آنها کنکاش در اختصاص منابعی است که برای توسعه این مناطق صورت می پذیرد. برای جستجو در این مسیر نیز مولفه ها و شاخص های فراوانی طراحی شده اند که در این مبحث همانطور که ذکر گردید از شاخص توسعه انسانی بدلیل چند بُعدی بودن سود جسته ایم. این شاخص علاوه بر نمایان ساختن رفاه شهروندان در این منطقه و اثرسیاست های اقتصادی اعمال شده را نیز مشخص می سازد (ولدیگی، ۱۳۸۹: ۲۹).

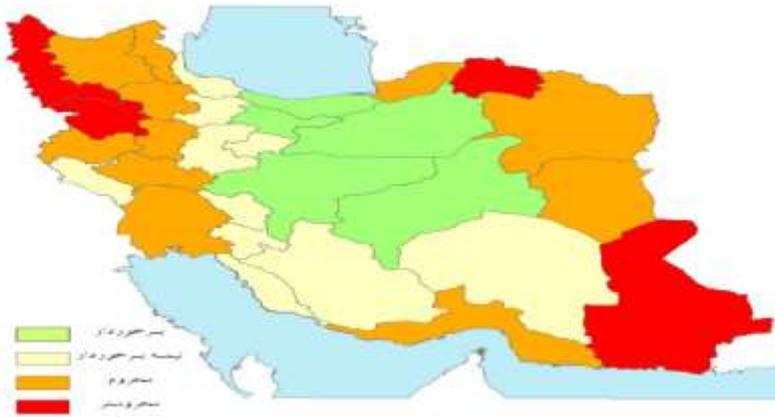
ششمین کنگره انجمن ژئوپلیتیک ایران (پدافند غیرعامل)

استان خراسان شمالی که جزء غنی‌ترین استان‌های کشور به لحاظ تنوع قومی می‌باشد، طبق اطلاعات جدول شماره ۲ و تصویر شماره ۲، از جمله محرومترین استان‌های ایران در شاخص توسعه انسانی می‌باشد.

جدول شماره ۲: میزان شاخص توسعه انسانی در خراسان شمالی

سال	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸
شاخص توسعه انسانی خراسان شمالی	۰/۷۱۶	۰/۷۱۷	۰/۷۲۰	۰/۷۲۲
رتبه در کشور	۲۷	۲۶	۲۶	۲۷

(ودیعہ، ۱۳۹۰: ۲)

تصویر شماره ۲: استان‌های کشور در شاخص توسعه انسانی بین سال‌های ۱۳۸۸-۱۳۸۵ (زینل‌زاده، ۱۳۹۱: ۷۸)

اطلاعات حاصل نشانگر این امر می‌باشد که استان خراسان شمالی در برخورداری از توزیع منابع و سرمایه‌های ملی کشور طی سال‌هایی که از تاسیس آن گذشته است، جزء محروم‌ترین استان‌های کشور بوده است و تلاش چشم‌گیری در جهت بهبود استانداردهای زندگی مردم، کاهش فقر، توزیع مناسب منابع و... طی سال‌های گذشته در این استان صورت پذیرفته است. گرچه میزان شاخص روند صعودی داشته است اما در مقایسه با دیگر استان‌ها ناچیز بوده و سبب شده تا تغییری در میزان محرومیت این استان ایجاد نگردد. بنابراین ضروری است که این منطقه جغرافیایی نگاهی ویژه داشت و از طریق اجرای برنامه‌های توسعه محور به کاهش اختلاف در کیفیت زندگی مردمان این استان با سایر مناطق و اعتمادسازی در میان آنان پرداخت تا از این طریق ضمن همگرا نمودن قومیت‌های موجود در این استان، از آن به مثابه پدافند غیرعامل استفاده نمود و به اهداف مورد نظر پدافند غیرعامل نیز دست یافت.

۹- نتیجه گیری

برای حفظ وحدت ملی و جلوگیری از تمایلات واگرایانه در میان قومیت‌ها، بایست حداقل‌های رفاه اجتماعی موجود در کشور را برای آنها نیز ایجاد نمود. در این امر می‌توان از پدافند غیرعامل که کارکرد پیش‌بینی و پیش‌گیری را بر عهده دارد، از طریق تخصیص منابع و سرمایه‌های ملی و اجرای طرح‌های توسعه‌ای در مناطق توسعه نیافته استفاده نمود و ضمن برطرف نمودن محرومیت‌های این مناطق که هریک آفند و آسیبی محسوب می‌گردند، به اهداف تعریف گردیده برای پدافند غیرعامل نیز دست یافت. در این گفتار برای سنجش میزان توسعه یافتگی، از شاخص توسعه انسانی بهره گرفته شد که نشانگر سیاست‌های باز توزیعی ارزش‌های اقتصادی، اجتماعی و ... از سوی مدیریت سیاسی در سطح کشور می‌باشد.

اطلاعات حاصل از شاخص توسعه انسانی درباره استان خراسان شمالی که در این گفتار مورد بررسی قرار گرفت، نشانگر این موضوع بود که این منطقه متنوع به لحاظ قومی جزء چهار استان بسیار محروم کشور در شاخص توسعه انسانی است که نشان‌دهنده وجود فقر، بیکاری، نابرابری در توزیع منابع و... (زینل‌زاده، ۱۳۹۱: ۶۴) در این استان می‌باشد. بنابراین بایست با استفاده از آنچه پدافند غیرعامل نامیده می‌شود، مشکلاتی را که این عدم توسعه یافتگی می‌تواند به دنبال داشته باشد پیش‌بینی نمود و با تلاش در جهت ارتقاء مولفه‌های بهداشتی، اقتصادی، اجتماعی و... در زندگی مردمان ساکن این مناطق، حرکت در

جهت ایجاد نگرش مثبت نسبت به مدیریت سیاسی کشور را آغاز نمود و از آن به مثابه پدافند غیرعامل استفاده نمود.

نکته دیگری که از میانگین شاخص توسعه انسانی استان‌های کشور برداشت می‌گردد (رجوع شود به تصویر شماره ۲)، این امر می‌باشد که چهار استان بسیار محروم ایران (به ترتیب بیشترین محرومیت: سیستان و بلوچستان، کردستان، آذربایجان غربی و خراسان شمالی) دارای دو ویژگی مشترک می‌باشند: ۱- استقرار در نقاط مرزی ۲- وجود اقلیت‌های قومی و مذهبی. این رویداد ناخوشایند لزوم توجه بیشتر به این مناطق برای رفع محرومیت و اعتمادسازی با استفاده از پدافند غیرعامل جهت استتار این استان‌ها از دید معارضان را ضروری می‌کند. کیفیت پائین زندگی در این مناطق می‌تواند دستاویزی قرار گیرد تا واگرایی در میان آنان از سوی دشمنان تبلیغ گردد و در صورتی که عملی جهت پنهان‌سازی و رفع این نقیصه انجام نپذیرد، تبعات زیادی متوجه مدیریت سیاسی کشور خواهد بود. در نتیجه ضروری است با بهره‌گیری از پدافند غیرعامل، توجه ویژه‌ای بدین مناطق داشت و با توزیع منابع و سرمایه‌های ملی در کل فضای سرزمینی کشور از طریق اعمال سیاست تمرکز زدایی و کنار زدن چهره محرومیت از سیمای این مناطق، ضمن تامین کیفیت زندگی مردمان این استان‌ها، حفاظت از تمامیت ارضی و استقلال کشور و امنیت ملی را نیز به بار آورد.

پیشنهادات

۱- اجرای کامل طرح توازن منطقه‌ای که در برنامه سوم توسعه و قانون بودجه سال ۱۳۸۱ بدان اشاره شده است: در راستای تحقق اصل چهل و هشتم ۴۸

ششمین کنگره انجمن ژئوپلیتیک ایران (پدافند غیرعامل)

قانون اساسی، سیاست‌های کلی و جهت حصول به اهداف چشم‌انداز و به‌منظور استفاده متوازن از امکانات کشور و توزیع عادلانه و رفع تبعیض و ارتقای سطح مناطق کمتر توسعه‌یافته و تحقق پیشرفت و عدالت، دولت مکلف است در توزیع منابع عمومی و یارانه سود تسهیلات به نحوی عمل کند که فاصله شاخص برخورداری شهرستان‌های با کمتر از سطح متوسط کشور در بخش‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، زیربنایی و امنیتی در هر سال برنامه حداقل ده درصد به سطح یادشده نزدیک شود.

- ۲- جلوگیری از گسترش محرومیت و ایجاد فضای مناسب در ترسیم چشم‌انداز آینده با انجام اقداماتی چون نظام تامین اجتماعی جامع.
- ۳- توجه ویژه به نیروهای انسانی از طریق ایجاد تجهیزات مناسب و امکان پذیر ساختن اقتصاد رقابت پذیر.
- ۴- عنایت ویژه به کارکرد پدافند غیرعامل در جلوگیری از تهدیدات فرهنگی- سیاسی از جمله واگرایی قومیت‌ها از طریق محرومیت‌زدایی و اعتمادسازی.

مراجع

الف) فارسی

- ۱- احمدی، حمید (۱۳۸۷)، «آسیب شناسی مطالعات قومی در ایران»، مجموعه مقالات همایش ملی تنوع فرهنگی، همبستگی ملی، مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام.
- ۲- احمر لوئی، محمدحسین (۱۳۸۹)، پدافند غیر عامل در جنگ‌های نوین، تهران: دانشکده فارابی.
- ۳- استانداری خراسان شمالی (۱۳۹۲)، نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۰ استان خراسان شمالی، معاونت برنامه ریزی - دفتر آمار و اطلاعات.

۴- اصغریان، احمد (۱۳۸۳)، الزامات معمارانه در دفاع غیر عامل پایدار، دانشگاه شهید بهشتی: دانشکده معماری و شهرسازی.

۵- اطاعت، جواد، موسوی، سیده زهرا (۱۳۹۰)، «رابطه متقابل امنیت ناحیه‌ای و توسعه-یافتگی فضاهای سیاسی با تاکید بر سیستان و بلوچستان»، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال هفتم، شماره ۱.

۶- امیدی، علی (۱۳۸۶)، «نظریه بسیج سیاسی قومیت و راهکارهای مهار و پیشگیری مناقشات قومی (مطالعه موردی ۷-کردستان ایران)»، مجله دانشکده علوم اداری و اقتصادی دانشگاه اصفهان، سال نوزدهم، شماره ۴.

حافظنیا، محمدرضا و همکاران (۱۳۸۴)، «قومیت و سازماندهی فضای سیاسی»، فصلنامه ژئوپلیتیک، شماره ۲.

۸- داودی، مهدی (۱۳۸۶)، «چالش‌های فرا روی وحدت ملی»، مجله پگاه حوزه، شماره ۲۲۳.

۹- دژم‌خوی، صادق (۱۳۸۰)، گرایش‌های قومی در تبریز، اداره کل ارشاد اسلامی آذربایجان شرقی.

۱۱- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۵۱)، لغت نامه دهخدا، جلد چهارم، تهران: انتشارات تهران.

۱۲- دهمرده، نظر (۱۳۸۶)، «ارزیابی شاخص توسعه انسانی در استان سیستان و بلوچستان»، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال هفتم، شماره ۲۴.

۱۲- رستمی، محمود (۱۳۸۷)، فرهنگ واژه‌های نظامی، تهران: ستاد مشترک ارتش جمهوری اسلامی ایران.

۱۳- رمضان‌زاده، عبدالله (۱۳۸۰)، «توسعه و چالش‌های قومی»، فصلنامه برگ فرهنگ، شماره

۸

۱۴- روزنامه خراسان شمالی (۱۳۸۸)، «بررسی پیشینه تاریخی اقوام مختلف: تات قوم بومی خراسان»، انتشار در دوشنبه ۲۳ شهریور - شماره ۲۶۴.

ششمین کنگره انجمن ژئوپلیتیک ایران (پدافند غیرعامل)

- ۱۵- زینل‌زاده، رضا، برزویان، صمد (۱۳۹۱)، «بررسی و تعیین شاخص‌های توسعه انسانی - آموزش در استان‌های کشور (درسال‌های ۱۳۸۷ و ۱۳۸۸)»، فصلنامه علمی - پژوهشی نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی - سال چهارم، شماره ۲.
- ۱۶- شایان، حمید (۱۳۸۳)، «تنگناهای توسعه در استان‌های مرزی کشور»، مجله پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۴۷.
- ۱۷- شیخ‌زاده، رجبعلی، محمدی، مهدی، دهباشی، مهدیه، حسینی، سیدرفیع (۱۳۹۱)، «جنگ نرم و جایگاه پدافند غیرعامل در آمایش استان مرزی سیستان و بلوچستان»، اولین همایش ملی توسعه سواحل مکران و اقتدار دریایی جمهوری اسلامی ایران، دانشگاه دریانوردی و علوم دریایی چابهار.
- ۱۸- صالحی امیری، سیدرضا (۱۳۸۵)، مدیریت منازعات قومی در ایران، تهران: مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام.
- ۱۹- طهماسبی، جواد (۱۳۹۱)، «شاخص توسعه انسانی و مقام ایران در جایگاه جهانی»، مرکز تحقیقات استراتژیک، گزارش راهبردی ۱۵۹.
- ۲۰- عندلیب، علیرضا (۱۳۸۰)، نظریه پایه و اصول آمایش مناطق مرزی، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی تهران: دانشکده فرماندهی و ستاد.
- ۲۱- کامران، حسن، پریزادی، طاهر، حسینی امینی، حسن (۱۳۹۰)، «ساماندهی فضایی نواحی مرزی همجوار با مرز ایران و پاکستان با رویکرد پدافند غیرعامل»، مجله پژوهش و برنامه ریزی شهری، سال دوم، شماره ۵.
- ۲۲- کامران، حسن، حسینی امینی، حسن، جعفری، فرهاد، (۱۳۹۲)، «شکل‌گیری شهر قدرت و شهر بازدارنده با بهره‌گیری از مبانی پدافند غیرعامل»، فصلنامه علمی - پژوهشی انجمن جغرافیای ایران، سال یازدهم، شماره ۳۶.
- ۲۳- کریم‌کشته، محمدحسین، زمانیان، غلامرضا (۱۳۸۳)، «بررسی شاخص‌های توسعه انسانی در استان سیستان و بلوچستان»، مجله جغرافیا و توسعه.

- ۲۴- گیدنز، آنتونی (۱۳۷۷)، پیامدهای مدرنیته، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: نشر مرکز،
- ۲۵- فرجادی، غلامعلی (۱۳۸۶)، «تحلیلی بر شاخص توسعه انسانی ایران و سایر کشورها»، روزنامه دنیای اقتصاد انتشار در چهارشنبه ۲۸ آذر، شماره ۱۴۱۴
- ۲۶- قمری، داریوش (۱۳۸۳)، همبستگی ملی در ایران، تهران: انتشارات تمدن ایرانی،
- ۲۷- لفت و یچ، آدریان (۱۳۸۵)، دولت های توسعه گرا پیرامون اهمیت سیاست در توسعه، ترجمه جواد افشارکهن، مشهد: مرندیز، نی نگار.
- ۲۸- مدیری، مهدی (۱۳۹۲)، «شاخص های امنیت ساز پدافند غیرعامل در آمایش سرزمین»، فصلنامه راهبرد دفاعی، سال یازدهم، شماره ۴۱.
- ۲۹- موحدی نیا، جعفر (۱۳۸۵)، مفاهیم نظری و عملی دفاع غیرعامل، تهران: مرکز برنامه-ریزی و تالیف کتب درسی.
- ۳۰- نیاتی، عزت الله (۱۳۸۶)، پدافند غیرعامل، تهران: مرکز آموزشی و پژوهشی شهید صیاد شیرازی.
- ۳۱- نوبخت، حسن (۱۳۹۰)، پدافند غیرعامل در جنگ های نوین، تهران: انتشارات دانشکده علوم و فنون فارابی.
- ۳۲- نیازی تبار، حسن (۱۳۸۷)، پدافند غیرعامل و تسلیحات کشتار جمعی، تهران: دانشگاه عالی دفاع.
- ۳۳- واعظی، منصور (۱۳۹۱)، طرح بررسی و سنجش شاخص های فرهنگ عمومی کشور، تهران: موسسه انتشارات کتاب نشر.
- ۳۴- ودیعه، ساسان، لیلا کلانتری دهقی (۱۳۹۰)، «شاخص توسعه انسانی در برنامه چهارم توسعه»، هفته نامه خبری-تحلیلی برنامه، سال دهم شماره ۴۴۷.

ششمین کنگره انجمن ژئوپلیتیک ایران (پدافند غیرعامل)

۳۵- ولدییگی، حسن (۱۳۸۹)، «جایگاه ایران در اقتصاد جهانی در مقایسه با کشورهای منتخب از منظر شاخصهای توسعه انسانی، آزادی اقتصادی و فضای کسب و کار»، مجله بررسی های بازرگانی، شماره ۴۳.

ب) خارجی

- 36- Burgess, Michael (2005) , **Ethical Analysis of Representation in the Governance of Biotechnology**. Crossing Over: Genomics in the Public Arena. Canada: University of Calgary Press, 2005. 157 – 172
- 37- Chanoevwidt, Worawan (2004), "Labour Market Issues in Thailand at the Global Development Network", **Conference on the session entitled** "The Labour Market Issues in Asia, New Delhi, India
- 38- Dommen, Edouard (2003), "The Ethical Foundations of Responsible Investment". **Journal of Business Ethics No 48, p 203-213**
- 39- Esman, Milton (2004), **An Introduction to Ethnic Conflict**. University of Bradford
- 40- **Human Development Report** (2010) Published for the United Nations Development Programme (UNDP)
- 41- Moller, Bjorn (2007), "Security Sector Reform and the Fight against Terrorism", **Danish Institute for International Studies**, No 12. Copenhagen, Denmark